

Commentaar en discussie

Weet Blok wel waar de deur zit?

A. de Ruijter

Tot nu toe hebben antropologen en sociologen geklaagd over de impasse waarin hun vak verkeert. Zij kunnen geen uitweg vinden. Het komt er slechts op aan hen de deur te wijzen.
(*Blok 1975 : 51-52*)

Aldus besluit Dr. A. Blok de rede die hij heeft gehouden bij het aanvaarden van een hoogleraarschap in de Culturele Antropologie te Nijmegen. De titel van de oratie luidt: 'Wittgenstein en Elias, een methodische richtlijn voor de antropologie'.

Blok vraagt hierin aandacht voor de problematiek van de begripsvorming in de sociale wetenschappen; als voorbeelden hanteert hij termen als staat, patronage, familie en peasant. Nominalistische en essentialistische gezichtspunten op deze problematiek wijst hij resoluut van de hand. Vervolgens constateert hij een impasse die slechts doorbroken kan worden door enkele methodische richtlijnen te ontleenen aan het werk van Elias en Wittgenstein. Ik ben weinig gelukkig met de oplossing die Blok hier aandraagt, aangezien hij steunt op een achterhaald empiricisme. De kans is groot dat diegene, die zich op Blok's richtlijn baseert de stagnatie juist zal bestendigen. Ik zal mijn bedenkingen aan de hand van drie thema's in Blok's oratie naar voren brengen: (1) de nominalistische en essentialistische uitgangspunten bij begripsvorming; (2) het afbakeningsprobleem bij begripsvorming en (3) de taakomschrijving van de sociale wetenschappen. Eerst komt Blok echter aan het woord.

Blok doorbreekt een 'bevroren dichotomie'

De sociale wetenschappen worden gedomineerd door een nomothetische, scientificistische orientatie. Hierbij kunnen twee tendenties onderscheiden worden: een belangstelling voor het algemene en het zoeken naar het gelijkblijvende. In combinatie belemmeren ze in ernstige mate – en volstrekt nodeloos – de vooruitgang in de sociale wetenschappen. Dit hangt samen met het fundamentele uitgangspunt van de nomothetische werkwijze: het toekennen van een éénduidige, uniforme betekenis aan een algemene term. Zowel essentialisten als nominalisten maken deze fout. In het essentialisme verwijst een algemene term naar een of meer terugkerende eigenschappen, die samen het wezen, de essentie, van het begrip vormen. Er is een objectieve rechtvaardiging voor het toepassen van een algemene term, die losstaat van de specifieke gevallen, die met de term worden aangeduid (Blok 1975 : 18). In het nominalisme zijn algemene termen slechts namen. De gevallen waarop de algemene term wordt toegepast hebben niets anders gemeen dan dat ze met deze

termen worden aangeduid (1975 : 19). Blok, die zich vooral afzet tegen dit nominalisme, is het hier niet mee eens. De onderzoeker is niet volkomen vrij zijn termen te definiëren, zoals Köbben z.i. beweert met de opmerking: 'Is het waar, dat alle samenlevingen rechtspleging hebben? Ja en neen: dit is geheel afhankelijk van onze definities' (zie Blok 1975 : 17). Blok werpt tegen dat de betekenis van een term niet het resultaat is van louter willekeurige afspraken. Wie dat denkt houdt geen rekening met de grotere sociale kontekst waarin elk taalgebruik gesitueerd is. Nominalisten doen alsof de taal, waarvan zij zich bedienen het karakter heeft van een privé-taal. Een privé-taal is echter onmogelijk, want de woorden verwijzen dan naar wat alleen aan de spreker ervan bekend kan zijn. Anderen kunnen deze taal niet verstaan en ook niet leren (Blok 1975 : 29).

Een mogelijkheid om deze 'bevroren dichotomie' tussen essentialisme en nominalisme te doorbreken is gebruik te maken van Wittgenstein's opvatting van familie-gelijkenissen.¹ Wittgenstein stelt dat de rechtvaardiging voor het gebruik van een term niet gebaseerd is op een aantal kenmerken, die alle gevallen, die met eenzelfde algemene term bv. 'spel' of 'familie' aangeduid worden, gemeenschappelijk hebben. Het gaat om een 'gecompliceerd netwerk van elkaar overlappende en doorkruisende gelijkenissen, soms totale gelijkenissen, soms gelijkenissen in details' Spelen vormen dus een familie 'want de verschillende gelijkenissen tussen leden van een familie: bouw, gelaatstrekken, kleur van de ogen, manier van lopen, temperament, etc. overlappen en doorkruisen elkaar op dezelfde wijze' (1975 : 22). Een voorbeeld hiervan is het classificeren van vijf objecten (I, II, III, IV en V) op grond van de aan- of afwezigheid van vijf eigenschappen (A, B, C, D en E). Alle objecten hebben slechts vier eigenschappen. Geen enkel object heeft hiernaast een eigenschap, die door alle vijf objecten gedeeld wordt (1975 : 23):

objecten	I	II	III	IV	V
eigenschappen	ABCD	ABCE	ABDE	ACDE	BCDE

Door nu uit te gaan van de familie-gelijkenissen zal er meer aandacht geschonken worden aan zowel de overeenkomsten als de verschillen tussen de specifieke gevallen. Het zijn deze 'feitelijk bestaande' familie-gelijkenissen, die de 'objectieve rechtvaardiging' vormen voor het toepassen van een algemene term. 'Deze familie-gelijkenissen zijn reëel in de zin, dat ze op grond van waarneming kunnen worden vastgesteld' (1975 : 23). Voor Blok biedt een dergelijke conceptie een vruchtbare methodische richtlijn voor de culturele antropologie, omdat hierdoor een beter begrip mogelijk wordt van de sociogenese en ontwikkeling van algemene termen. Daar algemene termen deel uitmaken van bepaalde taalgemeenschappen en 'taalspelen' ligt de betekenis niet vast. Vragen naar *de* betekenis van een algemene term is dan ook zinloos. Blok adstrueert dit met het voorbeeld 'wat is een peasant?' Er zijn verschillende omschrijvingen gegeven, maar door de preoccupatie met het idee, dat eenzelfde term een vaststaande uniforme betekenis moet hebben, worden de betekenis-verschillen in de individuele specifieke gevallen uit het oog verloren. Men gaat zich blind staren op één betekenis, één punt. Dit leidt tevens tot een preoccupatie met toestandsredukties, die 'zowel in het essentialistisch als in het nominalistisch denken besloten liggen' (1975 : 41).²

Wittgenstein's inzicht, dat er sprake is van een familie-gelijkenis tussen verschijnselen, die met eenzelfde term worden aangeduid, pleit z.i. voor een vergelijkende methode voor de antropologie, die niet dienstbaar is aan het zoeken naar wetmatigheden, maar recht doet aan de waarneembare samenhangen binnen elk bijzonder geval (1975 : 32). Een generaliserende scientistische benadering zal steeds vastlo-

pen in de zgn. uitzonderingen. Deze vloeien voort uit de methode zelf. Deze is gebaseerd op de onjuiste opvatting, dat algemene termen en begrippen een uniforme eenduidige betekenis hebben of moeten hebben.

In de literatuur zijn al enkele aanzetten in de door Wittgenstein geformuleerde richting te onderkennen. Blok wijst hierbij op het werk van James, Blumer en Elias. Mede op grond van hun werk komt hij tot de voorlopige konklusie dat 'vele algemene begrippen in de sociale wetenschappen en in de dagelijkse omgangstaal, waaruit ze afkomstig zijn, het karakter hebben van attenderende begrippen en kunnen worden opgevat als familiegelijkenistermen. Het gaat niet zozeer om wat bepaalde verschijnselen, die met eenzelfde term worden aangeduid gemeen hebben, maar om de feitelijk bestaande familiegelijkenissen' (1975 : 45). Hiermee komt Blok aan het eind van zijn oratie, waarin hij zijn visie op de sociale werkelijkheid en de taak van de sociale wetenschappen nog eens schetst: 'De sociale werkelijkheid ligt open voor ons. Er valt niets te verklaren in enige deductieve zin, want er is niets verborgen dat voor ons van enig belang is. De sociale wetenschappen hebben de taak een beschrijving te bieden van observeerbare samenhangen waarin de betrokkenen, omdat ze betrokkenen zijn, slechts een gebrekkig inzicht hebben' (1975 : 50).

De nominalistische boeman

Nominalisten zien als taak van de wetenschap het beschrijven en verklaren van het gedrag van verschijnselen, waarbij zij vragen stellen als 'wat versta ik onder . . .' en 'hoe gedraagt zich . ..'. Hiervoor introduceren zij vrijelijk waar nodig nieuwe termen of herdefiniëren oude termen: 'For they regard words merely as *useful instruments of description*' (Popper 1969 : 29).³ Definities zijn m.a.w. niet waar of onwaar. Het zijn meer of minder bruikbare konventies. Nominalisten gaan dus niet uit van een absolute vaste relatie tussen het begrip, datgene wat verwijst en het verschijnsel, datgene waarnaar verwezen wordt. Blok kan hierbij een heel eind meegaan getuige zijn 'verba valent usu': 'De betekenis van een algemene term ligt . . . niet voor eens en altijd vast, maar wordt bepaald door de wijze waarop het woord wordt gebruikt in een wijder verband van linguïstische en niet-linguïstische handelingen' (1975 : 25). Maar dan gaat Blok tot de aanval over. Een belangrijk deel van zijn kritiek komt erop neer dat nominalisten zich verliezen in het ontwerpen van steeds meer privé-talen. De onderlinge communicatie gaat dan verloren; de chaos van idiosyncratisch woordgebruik zal de wetenschappelijke arbeid dermate belemmeren dat stagnatie onvermijdelijk is.⁴

Deze voorstelling van zaken doet geen recht aan de praktijk van het wetenschappelijk werk van de nominalisten. Het is belangrijk daarbij eerst te wijzen op het verschil tussen privé-talen en specifieke talen. Blok zal met mij van menning zijn dat er verschillende soorten taalgemeenschappen en 'taalspelen' bestaan. Het meest omvattende is het alledaagse taalsysteem. Andere taalsystemen en -gemeenschappen worden gevormd door o.a. groepen jongeren, kunstenaars, arbeiders en wetenschapsbeoefenaars.

Al deze gemeenschappen hebben hun eigen taal met een eigen vocabulaire en spelregels. Deze zijn voor een groter of kleiner deel ontleend aan het alledaagse taalsysteem. Zo heeft de gemeenschap van wetenschapsbeoefenaars en hierbinnen weer de gemeenschap van antropologen een eigen taal, die op een aantal punten verschilt van die van andere gemeenschappen. Toegegeven moet worden, dat hierdoor de externe communicatie belemmerd wordt, doordat ten dele gebruik gemaakt wordt van specifiek geïntroduceerde begrippen en ten dele van begrippen

ontleend aan de alledaagse taal. Daar deze 'alledaagse' taalbegrippen echter in andere 'linguïstische en niet-linguïstische' situaties gebruikt worden hebben deze begrippen een aantal connotata, die de bruikbaarheid voor de 'wetenschaps'taal beperkt. Deze begrippen worden dan ook vaak gherdefinieerd. Het doel van deze eigen 'taal' of 'vakjargon'ontwikkeling is het bevorderen van de interne communicatie. Juist omdat de relatie tussen begrip en verschijnsel niet absoluut is maar van situatie tot situatie kan verschillen probeert de nominalist duidelijkheid te schep- pen door middel van het expliciet maken van de kenmerken en criteria op grond waarvan men bepaalde verschijnselen al dan niet met eenzelfde term aanduidt, m.a.w. door middel van de zgn. 'plaisanteries nominalistes', zoals Blok deze expli- citeringen geringschattend karakteriseert. Het doel hiervan is de marge van on- duidelijkheid, die tot een schijncommunicatie en langs elkaar heen praten kan lei- den te beperken. Hiermee wordt geen privé-taal maar een specifieke taal nl. de taal van de vakgenoten of van de aanhangers van een bepaalde wetenschappelijke stroming ontwikkeld.

Belangwekkend in verband hiermee is het meningsverschil tussen Blok en Köb- ben. Blok stoot zich aan Köbben's opmerking, dat het antwoord op de vraag of alle samenlevingen rechtspleging hebben geheel afhankelijk is van onze definities. Blok's reactie is dat Köbben hier onvoldoende rekening houdt met de betekenis, die dit begrip in onze alledaagse taal heeft. Ik ben het op dit punt met Blok eens. Dit soort begrippen heeft een pretheoretische (Hempel 1966) of attenderende (Blu- mer 1969) functie en hiermee een heuristische waarde. De onderzoeker kan dan ook niet met volstrekte willekeur te werk gaan. Hoewel de kenmerken van het be- grip 'rechtspleging' bv. niet voor ieder identiek of even duidelijk zijn, richt het onze aandacht wel op bepaalde aspecten zoals kodifikatie en institutionalisatie. De on- derzoeker moet met deze aspecten in zijn onderzoek rekening houden en zich de vraag stellen of, en zo ja, in hoeverre en zo neen waarom deze kenmerken aan- resp. afwezig zijn. Toch kan men hierbij niet stil blijven staan. Om werkelijk bruikbaar te zijn dienen deze pretheoretische of attenderende begrippen, die in andere situaties vanuit andere doeleinden gebruikt zijn en daardoor meerdere betekenissen heb- ben, omgezet te worden in wetenschappelijke begrippen, in 'definitive concepts' om de woorden van Blumer te gebruiken (Blumer 1969). In dit omzettingsproces van de alledaagse in de wetenschapstaal ontkomt men niet aan een nadere en meer rigiede definiëring van de verschijnselen die met een bepaalde algemene term worden aangeduid. Dit ontwikkelingsperspektief, waarin deze pretheoretische of attenderende begrippen de schakels vormen tussen de alledaagse en de specifieke wetenschapstaal wordt door Blok echter verwaarloosd.

Afbakening

Als men teruggrijpt naar het voorbeeld dat reeds in het resumé van Blok's rede behandeld is, dan ziet men dat objecten die met eenzelfde algemene term benoemd worden als groep geen enkel kenmerk gemeenschappelijk behoeven te hebben. Blok gaat hierbij echter aan het eigenlijke afbakingsprobleem voorbij. Er is in zijn voorbeeld sprake van een gesloten eindige reeks van objecten en kenmerken. Het gemeenschappelijke van deze objecten, datgene wat hen doet verschillen van andere objecten, is dat ze deel uitmaken van de reeks ABCDE. Elk object met vier kenmerken vormt hiervan een bepaalde unieke combinatie. Maar wat als men te maken krijgt met een verschuivende open reeks? Neem bv. vijf objecten (I, II, III, IV en V) elk met een unieke combinatie van vier kenmerken (resp. ABCD, BCDE,

CDEF, DEFG, EFGH). Vertoont EFGH nu nog familiegelijkenis met ABCD? Men zou kunnen stellen: Ja (niet direkt, maar wel indirekt) of neen. Het trekken van een grens is dus onvermijdelijk. Waar moet deze grens nu getrokken worden? Elk objekt heeft drie kenmerken gemeenschappelijk met het direkt eraan voorafgaande en erop volgende objekt in de reeks, met uitzondering uiteraard van het eerste objekt ABCD. Dit is echter willekeurig gekozen, tenzij het een ordinaal of metrisch niveau is.

Als de grens getrokken wordt bij het element dat nog een eigenschap gemeen heeft met de eerste in de reeks (d.w.z. als de klasse loopt van ABCD tot en met DEFG), wordt niet alleen aan het overeenkomstige, het gemeenschappelijke, een groter gewicht toegekend dan aan het verschillende, hetgeen volgens Blok onjuist is, maar er doen zich nog meer problemen voor.

1 – De bepaling van het eerste objekt uit de reeks is afhankelijk van de indeling zelf. In de werkelijkheid is niet aangegeven welk objekt het eerste is in een reeks van in elkaar overgaande of verschuivende objecten.

2 – Het objekt IV met de eigenschappen DEFG wordt ingedeeld in klasse A, het objekt V met de eigenschappen EFGH in klasse B. Objecten die drie kenmerken gemeenschappelijk hebben worden in verschillende klassen geplaatst terwijl objecten die slechts één kenmerk gemeenschappelijk hebben (ABCD – DEFG) in eenzelfde klasse geplaatst worden. Aan de kenmerken D en H wordt hiermee een andere – en hogere – status toegekend dan aan de andere kenmerken.

In principe blijft deze afbakingsproblematiek identiek, of men nu op grond van 1, 2, 3 of meer eigenschappen selekteert en klassificeert. Alleen de klasse-omvang en de klasse-grenzen zullen dan van geval tot geval verschillen. Deze afbakingsproblematiek is ook inherent. Er is geen objektief gegeven grens in een dergelijke reeks. Blok blijft volkomen in dit afbakingsprobleem steken. Hij is van mening dat de klassifikaties objektief kunnen zijn. Dit blijkt duidelijk uit zijn samenvatting en navolging van Wittgenstein: 'Spelen hebben niets anders gemeen dan dat ze speen zijn. Wittgenstein erkent hiermee zowel de claim van de essentialisten dat er een objektieve rechtvaardiging is voor het toepassen van de algemene term spelen, alsook die van de nominalisten dat er geen elementen zijn die alle spelen gemeenschappelijk hebben. Wittgenstein verwerpt hiermee echter zowel het argument van de essentialisten dat de objektieve rechtvaardiging te vinden is in gemeenschappelijke elementen die los staan van de gevallen waarop de term 'spel' wordt toegepast, als het argument van de nominalisten dat spelen niets anders gemeen hebben dan dat ze 'spelen' genoemd worden. Familiegelijkenissen vormen de objektieve rechtvaardiging voor het toepassen van een algemene term. Deze familiegelijkenissen zijn reëel in de zin dat ze op grond van waarnemingen kunnen worden vastgesteld' (1975 : 23).

Waar moet de grens tussen familie en niet-familie nu getrokken worden? Blok stelt, in navolging van Wittgenstein, dat familieleden niet iets gemeenschappelijks hebben, maar een patroon van overlappende en doorkruisende gelijkenissen vertonen: sommige leden hebben dezelfde neus, andere leden eenzelfde lichaamsbouw, weer anderen een bepaalde kleur van de ogen. Dit brengt ons echter nergens. Neem bv. Heer Pieterse Sr. die evenals Heer Pieterse Jr. grote voeten, flaporen en een haakneus heeft. Hij heeft echter geen rood haar, blauwe ogen en hangbuik zoals Heer Pieterse Jr. Deze kenmerken deelt Heer Pieterse Jr. met Heer Jansen, die weer kleine voeten en een rechte neus heeft, net zoals Heer Smit overigens. Heer Smit heeft bovendien evenals Heer Pieterse Jr. een hangbuik. Behoren nu al deze ver-

schillende personen tot één familie, zoals op grond van Blok's richtlijn gekonkludeerd zou moeten worden? Natuurlijk niet, want is datgene wat familieleden aan elkaar bindt niet het criterium (bloed- en aan-)verwantschap? Familieleden delen met elkaar bepaalde ten dele sociaal erkende biologische relaties en ten dele relaties, die gemodelleerd zijn naar deze socio-biologische relaties zoals bloedbroederschap en adoptie. Deze bepaalde relaties doen hen verschillen van leden van andere families.

In plaats van dit criterium kan ook op grond van neusvorm, kleur haar en schoenmaat of wat dan ook ingedeeld worden. Men krijgt dan categorieën mensen, die omdat ze op dat criterium op eenzelfde of andere wijze scoorden in eenzelfde of andere categorie geplaatst zijn. Voor bepaalde doeleinden kunnen dit soort klassifikaties misschien nog wel zinvol zijn ook. Maar ze blijven arbitrair. Elk verschijnsel heeft zoveel kenmerken dat voor een conceptualisering en klassifikatie geselecteerd moet worden. Groeperen wil zeggen bepaalde aspecten van verschijnselen selekteren als primair, andere als sekundair en weer andere als irrelevant. Het is het resultaat van zowel de kenmerken van het kenobject als de kenmerken van de kenrelatie, de wijze waarop de onderzoeker het object benadert (en er evt. door benaderd wordt). Bij vergelijkingen tussen klassen worden de overeenkomsten tussen verschijnselen binnen één klasse centraal gesteld, ten koste van de verschillen tussen verschijnselen binnen één klasse. Bij vergelijkingen binnen een klasse daarentegen worden de verschillen tussen de verschijnselen in deze klasse weer in beeld gebracht, zodat deze klasse desgewenst opgesplitst kan worden in een aantal subklassen. Elke klassifikatie veronderstelt dus een bepaald gezichtspunt dat het aantal, de soort en de rangorde tussen criteria bepaalt: 'to classify things is to hypothesize about the relations between things' (Ember 1970 : 697).⁵

Nog twee problemen vragen onze aandacht. In de eerste plaats stelt Blok in zijn oratie meerdere malen, dat zowel essentialisten als nominalisten zoeken naar het onveranderlijke, het gelijkblijvende, het gemeenschappelijke (o.a. 1975 : 31). In het bovenstaande citaat m.b.t. spelen stelt hij echter dat de nominalisten zelf claimen dat er geen elementen zijn, die alle spelen gemeenschappelijk hebben. In de tweede plaats kan de vraag geformuleerd worden of de nominalisten wel de mening zijn toegedaan dat spelen niets anders gemeen hebben dan dat ze 'spelen' genoemd worden. Waarom worden ze dan alle 'spelen' genoemd. Is het niet veeleer zo, dat verschijnselen in een klasse gegroepeerd worden en met een algemene term worden aangeduid op grond van bepaalde criteria, die door de onderzoeker als relevant gekarakteriseerd zijn. Deze criteria zijn arbitrair in die zin, dat de onderzoeker ook andere criteria had kunnen kiezen zodat zijn categorieën dan anders zouden zijn samengesteld. Deze criteria geven niet de essentie weer, maar vormen wel de rechtvaardiging voor het klassificeren van verschijnselen in dezelfde categorie. Verschijnselen worden tesamen gegroepeerd op grond van het feit dat ze op een bepaalde wijze op een bepaald criterium of een bepaalde combinatie van criteria scoren.

Nominalisten zijn dus met andere woorden van mening dat verschijnselen die met eenzelfde algemene term aangegeven worden op basis van een bepaald gekozen criterium iets gemeenschappelijks hebben.

Taakomschrijving

Het empiricisme, dat o.a. al bleek uit de hierboven behandelde stelling dat familie-gelijkenissen via direkt zintuiglijke ervaringen ontdekt kunnen worden speelt Blok ook parten in zijn conceptualisering van de sociale werkelijkheid en de taakom-

schrijving van de sociale wetenschappen: 'De sociale werkelijkheid ligt open voor ons. Er valt niets te verklaren in enige deduktieve zin, want er is niets verborgen dat voor ons van enig belang is. De sociale wetenschappen hebben de taak een beschrijving te bieden van observeerbare samenhangen waarin de betrokkenen, *omdat ze betrokkenen zijn*, slechts een gebrekkig inzicht hebben' (1975 : 50).⁶

De volgende opmerkingen zijn hierbij te maken:

In de eerste plaats stelt Blok de doelstelling van de sociale wetenschappen zo ongeveer gelijk aan die van de sociografie, waarin eveneens een fase in of een type van wetenschappelijk onderzoek: het beschrijven van een specifieke situatie, centraal staat. Wetenschap beoogt echter situaties te verklaren. Beschrijven is dan ook slechts een hulpmiddel en een eerste stap in de verklaring. Het verklaren d.w.z. aantonen waarom een situatie is zoals deze is, maakt deze pas voor de betrokkenen inzichtelijk. Alleen hierdoor wordt de mogelijkheid gecreëerd om op een rationele wijze een situatie tegemoet te treden of evt. te veranderen als deze als onbevredigend ervaren wordt.

In de tweede plaats ligt aan elke beschrijving een 'gezichtspunt', zo men wil een 'theorie' ten grondslag. Elke beschrijving, of de onderzoeker zich daar nu van bewust is of niet, gaat uit van een al dan niet intern consistent en expliciet analyse- en verklaringsmodel. Dit bepaalt welke verschijnselen in welke samenhang in welke volgorde met welke begrippen beschreven worden. Door de doelstelling op de beschrijving te richten bestaat het gevaar dat de 'theorie' met behulp waarvan men beschrijft impliciet blijft of zich niet verder ontwikkelt.

In de derde plaats is het moeilijk de aandacht te richten op de diachronie. Aangezien het gaat om het beschrijven van observeerbare samenhangen is men met handen en voeten gebonden aan een synchronisch perspectief, althans aan een perspectief met een zeer geringe tijdsdimensie.

Beïnvloedingsprocessen, die in het verleden hun invloed uitgeoefend hebben en tot de bestaande figuratie hebben bijgedragen passen niet in het kader van deze taakomschrijving.⁷

In de vierde plaats wordt er geen rekening gehouden met de mogelijkheid dat de 'empirie' het resultaat is van een wisselwerking tussen een aantal niet direkt empirisch gegeven determinanten van psychisch of sociaal-kulturele aard. Blok betuigt zijn loyaliteit aan de toch al zo sterke empiricistische traditie in de antropologie.

Men treft bij hem helemaal geen wantrouwen aan tegen de direkt empirisch bepaalde gegevens. Integendeel. Voor Blok zijn deze gegevens zelfs de enige soort valide gegevens, getuige zijn stelling dat er niets te verklaren valt in enige deduktieve zin. Blok wil niet in de diepte werken maar in de hoogte. Dit naïeve vertrouwen in de empirie en deze werkwijze deelt hij met aanhangers van de generaliserende methode in de kulturele antropologie. Hij onderscheidt zich alleen van hen, omdat hij niet bereid is zo hoog te klimmen als zij. Hij wil niet te ver abstraheren. Volgens Blok zijn algemene en unieke aspecten van verschijnselen van even groot belang en van hetzelfde niveau. Men moet naar een situatie toe waarin deze tegenstelling is opgeheven. Blok bepleit dan ook dat de grootscheepse, wereld-wijde vergelijking vervangen wordt door een, wat men zou kunnen noemen, 'intra-systeem' vergelijking, een vergelijking van *soortgelijke* verschijnselen. Dit is een vorm van vergelijken, die zich beperkt tot een bepaald tijdvak of tot een bepaald maatschappijtype.⁸

Status quo en stagnatie

De verdienste van Blok is dat hij de moed heeft fundamentele problemen aan de orde te stellen. De oplossingen die hij suggereert kunnen ons echter weinig verder helpen. Zijn aanbevelingen kunnen zelfs tot stagnatie leiden. Elke poging om tot een universele theorie met betrekking tot het handelen van de mens als psychisch, sociaal en cultureel wezen te komen wordt bij voorbaat opgegeven.⁹ De suggestie wordt door Blok gewekt dat het maar beter is hiervan af te zien. Tenslotte is nog geen enkele algemene theorie of wet over de samenhang van sociale verschijnselen houdbaar gebleken.

Op nog een andere – en fundamenteeler – wijze kunnen Blok's aanbevelingen een negatief effect sorteren. Zijn sterk empiricistische uitgangspunten, waardoor het zoeken naar formele criteria en determinanten in de kiem wordt gesmoord, belemmert het voldoen aan een belangrijke eis, die aan theoretische verklaringen gesteld wordt nl. het reduceren van een aantal verschillende verschijnselen tot eraan ten grondslag liggende principes (zie o.a. Selltiz et al 1963 : 484). Door de 'sense-data' als basisgegevens te beschouwen valt de nadruk op de empirische strekking van begrippen. Men blijft hierdoor steken in aan specifieke figuraties gebonden 'low-level' generalisaties van een primair beschrijvend karakter: verschijnsel A gaat samen met verschijnsel B in situatie I. Door het zich afkeren van het 'wetmatige', het 'universeel geldende' zijn deze specifieke uitspraken omtrent 'observeerbare samenhangen' in specifieke 'figuraties' niet of nauwelijks ingebed in verklarende theorieën, die immers niets anders dan universele proposities zijn (Popper 1968 : 59).

Deze nadruk op het beschrijven van specifieke samenhangen in concrete situaties zonder tegelijkertijd de noodzaak aan te geven deze te integreren in of te formuleren tot een algemene theorie zal tot stagnatie aanleiding geven. Beschrijvingen van specifieke situaties dragen alleen bij tot de groei van theoretische – verklarende – kennis als deze gebruikt worden om algemene theorieën te formuleren of te toetsen, of om het anders te zeggen als specifieke kennis vertaald wordt in algemene kennis.

Noten

- 1 Blok is overigens niet de eerste antropoloog, die hierop wijst. Reeds in 1971, en niet pas in 1974, zoals Blok blijkens een voetnoot denkt, publiceerde Needham in *Rethinking Kinship and Marriage* (ASA Monographs 11) een bijdrage met een identieke strekking.
- 2 Hoe verklaart Blok, dat de natuurwetenschappen, die door het nominalisme gedomineerd worden, vooral processen in plaats van toestandsredukties bestuderen?
- 3 Zie ook Popper 1966 vol. 1 :31-34; vol 2 : 2-26, waarin hij twee varianten in het essentialisme onderscheidt. De tweede variant, waarin gesteld wordt dat men zijn termen moet definiëren als men precies wil zijn, wordt meerdere malen met het nominalisme verward.
- 4 Het lijkt mij toe, dat Blok hier Wittgensteins opmerkingen toepast op een niet door hem bedoeld terrein. Wittgenstein beweert dat in de *filosofie* geen strikte definities te geven zijn. De woorden die filosofen interesseren zijn alledaagse 'handyman' woorden, geen specifieke vaktermen. Exacte definities zouden van de filosofie een wetenschap maken (Zie Passmore : 1968, 424 e.v.).
- 5 Het is verbazingwekkend, dat Blok met zijn aandacht voor de diverse 'taalge-

meenschappen' op geen enkele wijze gerefereerd heeft aan de ethnoscience. De ethnoscience heeft het in dit verband zeer relevante onderscheid gemaakt tussen 'emic' en 'etic' categorieën en begrippen. De ethnoscientist beschrijft in eerste instantie de verschijnselen, die met een bepaalde 'inheemse' term binnen een cultuur- en taalgemeenschap aangeduid worden, uitputtend. Door alleen termen ontleend aan de bestudeerde cultuur te gebruiken poogt men vertekening in de beschrijving uit te sluiten. Elk taalsysteem is immers het op een bepaalde wijze klassificeren van verschijnselen en dus het op een bepaalde wijze interpreteren van de werkelijkheid. Door nu de relaties tussen verschijnselen en termen binnen een bepaalde cultuur te analyseren probeert men de semantische inhoud (de denotata) van die termen te achterhalen. In tweede instantie gaat de ethnoscientist na op grond van welke criteria (formele dimensies of componenten) verschijnselen al dan niet met eenzelfde term aangeduid worden (de designatum bepaling). Hierna gaat de ethnoscientist onderzoeken welke aan de conceptualisering en kategorisering van verschijnselen ten grondslag liggende criteria of dimensies cross-kultureel toepasbaar zijn. Deze criteria leveren dan de 'etic' begrippen.

- 6 Bloks eerste globaler taakomschrijving (1957 : 2) is m.i. niet geheel synchroon met de tweede taakomschrijving (1975 : 50). In de eerste taakomschrijving, die sterk leunt op C. Wright Mills, is meer ruimte voor de historische dimensie en verklaring gelaten.
- 7 Bloks kritiek, dat de generaliserende methode — het nominalistisch en essentialistisch denken in het algemeen zelfs — gekarakteriseerd wordt door een statisch perspectief en een neiging tot toestandsredukties (1975 : 41) doet dan ook vreemd aan.
- 8 'Het gaat niet om de *generaliseerbaarheid* van specifieke sociologische etnografische en historische kennisresultaten, maar om hun reikwijdte — het licht dat ze werpen op soortgelijke figuraties en sociale processen. De metamorfose van inzichten in specifieke samenhangen in abstracte generalisaties is volstrekt zinloos' (Blok 1975 : 51).
- 9 Blok verdedigt deze oriëntatie met een — op andere momenten door hem verfoeide — apriori uitspraak, ontleend aan Blumer: 'Waarnaar een begrip zoals 'sociale stratifikatie' verwijst neemt in elk empirisch geval een verschillende vorm aan. Dit is geheel in overeenstemming met de aard van de sociale werkelijkheid, waarvan de variatiebreedte en inherente veranderlijkheid niet door formele, op maat gesneden, abstracte, definitieve begrippen kunnen worden omvattend' (Blok 1975 : 34-35).

Literatuur

- Blok, A., *Wittgenstein en Elias, een methodische richtlijn voor de antropologie*. Assen, Van Gorcum, 1975.
- Blumer, H., *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Englewood Cliffs, N.J. Prentice-Hall, 1969.
- Ember, M., 'Taxonomy in comparative studies'. In: *A handbook of method in cultural anthropology*. Ed. by R. Naroll and R. Cohen, pp. 697-706. New York, Natural History Press, 1970.
- Hempel, C. G., *Philosophy of natural sciences*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1966.
- Needham, R. (ed.), *Rethinking Kinship and Marriage*. ASA Monographs 11. Lon-

- don, Tavistock, 1971.
- Passmore, J., *A hundred years of philosophy*. Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books, 1968.
- Popper, K. R., *The open society and its enemies*. 2 vols. London, Routledge and Kegan Paul, 1969, 5th edition.
- Popper, K. R., *The logic of scientific discovery*. London, Hutchinson, 1968.
- Popper, K. R., *The poverty of historicism*. London, Routledge and Kegan Paul, 1969, 2th. edition.
-

Van karikatuur tot kompas: een kritiek op Bloks kennistheoretische en methodische koers* H. Tromp

Karl Popper heeft eens opgemerkt dat hij maar één excuus kende om een lezing te houden, en wel om uit te dagen. Hij legde zijn gehoor bepaalde konsekventies van zijn opvattingen voor die naar zijn verwachting voor hen onaanvaardbaar waren. Dit toernooiprincipe is ook in sterke mate in de intrede van Professor Blok aanwezig, met natuurlijk dit verschil dat ik tot het imaginaire en heterogene publiek behoor dat de rede gelezen en niet gehoord heeft. Maar ook in deze positie ervaar ik dit opstel als een uitnodiging tot tegenspraak.

Blok ontvouwt een nieuwe methodische richtlijn die een aantal problemen rondom de interkulturele vergelijking moet oplossen. Het zwaartepunt van deze problemen ligt volgens hem in het gebruik dat wij van algemene termen maken. Hij wil aantonen dat de daaraan ten grondslag liggende kennistheorieën ons op een doodlopend spoor zetten. Volgens mij zou dat inderdaad het geval zijn als we Bloks interpretatie van deze kennistheorieën accepteerden. Ik heb echter het vermoeden dat er enkele misverstanden in het spel zijn en voor de goede orde zal ik die eerst rechtzetten. Vervolgens zal ik enkele kanttekeningen plaatsen bij Wittgenstein's theorie over familiegelijkenissen. Ik ben in tegenstelling tot Blok van mening dat deze theorie geen oplossing biedt voor het door hem gesignaleerde probleem. Tenslotte zal ik de methodische aanbevelingen uit zijn intrede vergelijken met de methode die hij in zijn sociologische werk hanteerde.

Drie misverstanden over het nominalisme

Blok's benadering van antropologische en historische problemen berust naar zijn mening op een andere kennistheorie dan de geijkte. Deze kennistheorie verschilt inderdaad van de nominalistische en essentialistische kennistheorieën zoals hij die schetst. Hij doet echter aan de argumenten van zijn intellectuele tegenstanders tekort; erger nog, hij manoeuvreert hen in posities die ze in het geheel niet hebben ingenomen.

Volgens Blok bevinden zijn tegenstanders zich bijvoorbeeld eerder in de buurt van het solipsisme dan van het communalisme, hetgeen te wijten zou zijn aan hun voluntaristische benadering van de taal. Ten tweede zouden zij meer geïnteresseerd

* Ik ben E. Braakhuis, A. J. F. Köbben en C. J. J. Vermeulen dank verschuldigd voor kritiek en suggesties op eerdere versies.